

Y. E. Bertels, Fars Edebiyatı Tarihi Üzerine Denemeler

Leningrad, 1928 (A. Y. Yenukidze Leningrad Şarkiyat Enstitüsü. 29). 205 s.

Kitap, öncelikle Leningrad Şarkiyat Enstitüsündeki öğrencileri için hazırlanmıştır. ‘Enstitünün hedefleri için özellikle yeniçağ edebiyatında yoğunlaşmak gerekiyordu’ (s. 3). Bu kitabın Fars edebiyatı üzerine yazılmış diğer eserlerden farkı şu noktalarda görülür: ‘Samaniler devrinde Fars edebiyatının zirveye ulaşması’ (IX-X.yy) konusu 27. sayfada yer alır (kitabın başı İslam öncesi İran’a ayrılmıştır), 76. sayfada ise ‘XIX. yy. şiiri’ne geçilir, X-XVIII. yy. arası zaman dilimine 173 sayfadan 50 sayfadan az yer ayrılır, kitabın sonunda indeks ve bibliyografya yer alır. Kitap, öğrencilerin dışında, güya ‘Doğu edebiyatı ilkel ve batılı okur için hiç cazip değil’ şeklinde olumsuz önyargıya sahip ‘geniş okuyucu kitlesini’ de dikkate alarak hazırlanmıştır (s. 4). Özellikle batı edebiyatının dâhisi Goethe’nin ilgisini çeken Fars edebiyatı için bu yaklaşımın ne kadar geçerli olduğu tartışılır. Her halükarda, eserin hazırlanmasındaki birinci amaç ön plandadır, aksi halde Fars edebiyatının en yeni değil, en iyi eserleri ele alınırdı.

Y. E. Bertels uzman ve okuyucu kitlesi arasında eserleri fayda ve zevkle okunan nadide bir doğubilimci olarak bilinir. Yazar, kitabında konuya vakıfietini güçlü kalemiyle birleştirerek Fars edebiyatının, özellikle şiirin güzelliğini aktararak eserine fark etmiştir. Klasik dönem edebiyatı ile ilgili kısımda nesre sadece birkaç sayfa (s. 67–74) ayrılmıştır; yazarın sözlerine göre kaynak olarak sadece ‘istisnâî öneminden dolayı tarihî vakayinameler esas alındı. Tarih eserleri Fars edebiyatının en güzel bölümünü oluşturur ve büyük bir öneme sahip... Tarihçileri anmamak en karakteristik detaylardan birini atlamak ve manzara için yanlış görüntü oluşturmak anlamına gelirdi’. Bunlara rağmen Y. E. Bertels’in kitabına dayanarak Fars edebiyatı tarihi hakkında fikir sahibi olmak zor. Moğol döneminde edebiyatın zirveye ulaşmasına kısaca değinilir (s. 64–65); daha geç dönem tarihçileri Mirhond (s. 66) ve torunu Hondemir (s. 76) hakkında birkaç söz söylenir. Bu kıt bilgiler bile tam doğru değil. Bibliyografyada (No 154) belirtildiğinin aksine Reşidüddin’in Cengiz Han tarihinin metin ve çevirisi ‘Trudi Vostoçnogo otdelenia Arheloğışekogo obşçestva’nın (Arkeoloji Cemiyeti Şark Bölümü Eserleri) iki cildini (XIII ve IX) kapsar. Hondemir Ekber Şah’ın sarayında yaşamamıştır, Ekber’in tahta çıkmasından yaklaşık 20 yıl önce H. 941/ M. 1534–35’de vefat etmiştir. Moğol istilası öncesi tarih edebiyatına ilişkin Bel’amî hakkında birkaç söz dışında (s. 30), Ebu’l-Fazl Beyhakî’nin özgün eseri dâhil, hiç bilgi verilmez.

Yazarın Fars edebiyatının, içinde olduğu tarihî bağlam hakkında açık fikir verememesi belki buna bağlıdır. Bazen ‘falanca’ kelimesi ünlü insanların (tabii, müellifin kendisinin de) isimlerinin önünde görülür. Fars destanının derlemesi Arapçaya ‘falanca İbn Mukaffa’ tarafından tercüme edilmiştir (s. 20); Moğol tarihi ‘falanca Vassaf’ın eserinde anlatılmıştır’ (s. 65). Abdullah İbn Mukaffa başka bir yerde (s. 71) ‘Kelile ve Dimne’nin çevirmeni olarak anılır (s. 71), fakat Fars destanının yeniden yaratılmasında Arap tercümanların tesiri dile getirilmez; gerçi Firdevsi’nin ‘Arapça ve Orta Farsça çok sayıda kaynağı’ araştırdığı belirtilir (s. 33). Fars destanının oluşmasıyla ilgili Rus kaynakları hiç dikkate alınmaz ve bibliyografyada Rozen’in ‘Hudayname’nin Arapça Tercümeleri Meselesine Dair’ makalesi bile yok. Edebiyatı himaye eden hükümdar ve erkâna, özellikle ‘Fars edebiyatının hamileri Samanilere’ çok önem verilir (s. 34). Bu hanedanın düşüşüne dair dile getirilen sözler (s. 31) yazarın Doğu’nun hayatının hanedanın tarihine bağlı olduğu görüşü benimsediğini düşündürür: ‘Öyle bir zaman geldi ki, iktidar miras olarak değersiz ve yararsız kimselerin eline geçti. Despot, çevresinin oyuncağı oldu. Mazlum halk kralın binlerce yalakasının boyunduruğu altında eziliyordu ve harabelik başladı’. Doğu tarihi ne kadar az araştırılırsa araştırılırsın, hem Doğu hem Batıda harabeliğin daha karmaşık sebeplerden kaynaklandığı

kabul edilmiştir. Ayrıca orada, Samanîlerin galibi Mahmut'un, babası Sebük-Tegin'den 'başkenti Gazne'de bulunan küçük bir devlet miras aldığı' ve 'küçük mirasını Hindistan'dan eski halifeliğin batı sınırlarına kadar uzanan muazzam imparatorluk haline getirdiği' yazar. (son sözler, sadece lapsus calami ('kalem sürçmesi'); Abbasî Halifeliğinin batı sınırları Cezayir, sonra Mısır'daydı, Mahmut'un ordusu ise batıda sadece İsfahan ve Rey'e kadar ulaşmıştı). Sebük-Tegin'in büyük bir fatih olduğu ve oğlunun başarılarının zeminini hazırladığı bilinen bir gerçektir.

Yeni Fars edebiyatına ayrılan bölümlerde genel bir tanıtım ve bazı eserlerden alıntılarını yanı sıra XIX. yy. önemli tarih eserlerine ilişkin bilgiler içerir (XVII ve XVIII. yy. atlanmıştır). Yazar, devrim döneminde edebiyatın 'tarihî kaynak açısından kıymetli, fakat hiçbir sanat değeri olmayan tipik bir günlük eserlerden' oluştuğu kanaatindedir.

Yakın dönem İran edebiyatında tüm Doğu için ortak hedef - millî değerleri kaybetmeden Avrupa kültürünün terakkilerini benimsemek - çerçevesinde birkaç akım oluşur. Kitapta çağdaş şair Yasimî'nin Lafonten'den zamanında Avrupa'ya 'Kelile ve Dimne'den geçen masal motifini ödünç alması örnek olarak gösterilir (s. 168). Bu geçiş dönemi edebiyatının kaçınılmaz eksikliklerine rağmen yazar onun içinde 'Fars edebiyatı henüz son sözünü söylemedi ve insanlığa daha çok güzel eserler armağan edebileceğini emniyetle söyleten bazı kıymetli numuneler' (s. 172) bulur.